

HEIKKI SUOMINEN

Näkökulmia sosiaaliseen pääomaan

Social Capital. Global and Local Perspectives. Jouko Kajanoja & Jussi Simpura (toim.). VATT & Stakes. Helsinki. 2000. 187 sivua.

Näkökulmia sosiaaliseen pääomaan

Teoksessa yhteiskunta- ja taloustutkijat analysoivat sosiaalisen pääoman käsitettä eri näkökulmista. Teoksen artikkelit perustuvat Helsingissä huhtikuussa 1999 pidetyn seminaarin esityksiin. Kirjassa on kymmenen artikkelia, joista kolme on merkitty kommentiksi edelliselle kirjoittajalle. Sosiaalisen pääoman käsitettä on Suomeen pyrkinyt tuomaan varsinkin Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Tähän pyrkimykseen käsillä oleva kirjakin liittyy.

Vuosituhaten taitteessa sosiaalisen pääoman käsite esiintyy yhä enemmän yhteiskunta- ja taloustieteellisissä teksteissä ja konferenssien aiheina. Siitä on tullut iskusana ja muotitermi melkein joka lähtöön ja esimerkiksi yritysmaailmassa on kukoistava tarjonta sosiaalisesta pääomasta kertovia johtamisoppaita. Sosiaalisen pääoman käsitteen avulla on pyritty yhdistämään sosiaaliset rakenteet, arvot, asenteet ja normit taloudelliseen toimintaan ja sen tehokkuuteen. Käsite esittää, että ihmisten keskinäiset suhteet ja sosiaaliset instituutiot ovat ratkaisevasti yhteydessä taloudelliseen kehitykseen. Ajatuksena käsite ei siis ole uusi. Intellektuaalihistoriallisesta näkökulmasta yhteiskunta- ja taloustieteiden klassikot, kuten Smith, Marx, Durkheim ja Weber olivat kiinnostuneita sosiaalisten ja taloudellisten rakenteiden vuorovaikutuksesta. Uutta on se, että ne otetaan konkreettisen empiirisen tutkimuksen kohteeksi.

Sosiaalisen pääoman käsite tuli tunnetuksi James Colemanin ja Robert Putnamin tutkimusten myötä 1990-luvulla. Coleman selvitti koulunkäynnin keskeyttämisen syitä. Hän erotti toisistaan taloudellisen, inhimillisen ja sosiaalisen pääoman. Vanhempien taloudellinen varallisuus tai koulutus eivät vaikuttaneet oppilaan menestykseen koulussa yhtä pal-

jon kuin perheen sisäinen vuorovaikutus sekä perheen ulkoinen vuorovaikutus yhteisönsä kanssa. Colemanilla sosiaalinen pääoma tarkoitti vuorovaikutuksen voimakkuutta. Sosiaalisen pääoman käsitteen vakiinnutti Robert Putnam. 1993 julkaisussa teoksessaan *How to Make Democracy Work* hän vertaili keskenään Pohjois- ja Etelä-Italiaa. Putnamin mukaan Pohjois-Italia menestyy Etelä-Italiaa niin paljon paremmin siksi, että pohjoisessa on huomattavasti etelää enemmän pitkäkestoisia keskinäiseen luottamukseen ja vastavuoroisuuteen perustuvia sosiaalisia verkostoja. Myöhemmin Putnam on kiinnittänyt huomiota mm. Yhdysvaltojen sosiaalisen pääoman ja kansalaisten sosiaalisen osallistumisen jatkuvaan heikentymiseen.¹

Sosiaalisen pääoman käsite alkoi kuitenkin muodostua jo aiemmin. Pierre Bourdieu esitteli taloudellisen, kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman 1970-luvun lopulla, tosin keskittyen taloudelliseen ja kulttuuriseen pääomaan. Nämä käsitteet kuitenkin sisälsivät sosiaalisen pääoman. Myöhemmin Bourdieu piti sosiaalista pääomaa kokoelmana olemassaolevia ja mahdollisia resursseja, jotka ovat yhteydessä institutionalistoi- siin suhteisiin ja tuttavuuksiin. Tällaiset suhteet ja tuttavuudet muodostavat verkoston ja verkostot puolestaan kollektiivisesti kontrolloidun pääoman, jota toimijat voivat käyttää hyödyksi. Timo Voipio esittää kirjassa kuitenkin, että Bourdieu ja Putnam tulkitsivat sosiaalisen pääoman täysin eri tavoin. Bourdieu painotti yksilön resursseja, Putnam yhteiskunnan tai yhteisön resursseja.

Mark Granovetter, niinikään yksi sosiaalisen pääoman keskeisiä hahmoja, on kiinnittänyt huomion sosiaalisten siteiden dynamiikkaan. Heikkoihin sosiaaliisiin siteisiin perustuvassa sosiaalisessa verkostossa yhteydet monenlaisiin vuorovaikutuk-

sen muotoihin ovat yleisiä. Sen sijaan vahvoihin siteisiin perustuvat verkostot kiinnittävät yksilöt ja ryhmät tiukasti omiin erillisiin ryhmiinsä. Niinpä Putnamin Italia-tutkimuksessa Etelä-Italia menestyy heikosti siksi, että siellä suvulla ja perheellä on vahvat sisäiset auktoriteettiin perustuvat suhteet ja samalla vähäisesti suhteita suvun ja perheen ulkopuolelle.

Sosiaalisen pääoman käsite viittaa sekä ihmisiin että talouteen. Klassisessa taloustieteessä on taloudellinen kasvu selitetty luonnonpääomien hyödyntämisen sekä teknisten innovaatioiden avulla. Keskeistä klassisessa taloustieteessä on ollut inhimillinen pääoma, osaaminen ja koulutukseen investoiminen. Inhimillinen pääoma viittaa yksilöiden kykyihin. Olen havainnut, että sosiaalinen pääoma samaistetaan esimerkiksi julkisen hallinnon asiakirjoissa ja ohjelmissa joskus virheellisesti inhimilliseen pääomaan, jolloin sosiaalinen pääoma on yksilön ominaisuus, jota hän voi kehittää omavastuisella toiminnallaan ja itsekurilla. Käsillä olevassa teoksessa sosiaalinen pääoma on sen sijaan nimenomaisesti yhteisöllinen ilmiö, kumppanuuteen, vuorovaikutukseen ja luottamukseen perustuva ominaisuus ja voimavara.

Teoksen artikkelit

Jouko Kajanoja ja Jussi Simpura toteavat johdannossa, että sosiaalisen pääoman juuret ovat paikallisyhteisöjen ja alueiden arvioinnissa. Colemanin ja Putnamin urauurtavia tutkimuksia ovat täydentäneet erilaiset maiden ja maaryhmien väliset vertailut. Tutkimukset voivat ulottua pienryhmä- tai -yritystasolta jopa maanosien väliseen vertailuun. Sosiaalisen pääoman globaalia luonnetta sekä teoreettisten että käytännöllisten tavoitteiden kautta on korostanut erityisesti Maailmanpankki. Se on kehittänyt käsitettä yhdessä ekologisesti ja taloudellisesti painotetun kestävä kehityksen käsitteen kanssa. Euroopan unioni puolestaan korostaa paikallista sosiaalista pääomaa työttömyyden ja syrjäytymisen hillinnässä. Suomessa korostetaan tärkeimpänä sosiaalisena investointina koulutusta.

Kajanoja ja Simpura esittävät, että sosiaalisilla suhteilla ja sosiaalisilla instituutioilla on julkisten hyödykkeiden luonne. Julkisia hyödykkeitä on vaikea kuluttaa yksityisesti, joten suuri osa ”rationaalisista” yksilötoimijoista investoi niihin liian vähän. Tämän vuoksi julkinen tuki sosiaalisille suhteille ja instituutioille on keskeistä. Tämä on samalla mielestäni ehkä voimakkain argumentti uusliberalistista näkemystä vastaan: Julkinen tuki ja julkiset palvelut eivät suinkaan tuhoa yhteisöjä ja yhteisöllistä vuorovaikutusta ja luottamusta, vaan edistävät niiden muodostumista. Uusliberalistinen valtion ja kansalaisyhteiskunnan vastakkainasettelu sivuuttaa sen tosiasian, että juuri hyvinvointivaltiossa kansalaisjärjestöt kukoistavat. Eivätkä ne kukoista siitä huolimatta tai sen vaihtoehtona, vaan sen tuella ja sen kanssa yhteistyössä.

Michael Woolcock jäljittää sosiaalisen pääoman intellektuaalihistoriaa ja tekee synteessin eri näkökulmista. Hän jakaa määritelmät kommunitaristisiin, verkostoperustaisiin sekä institutionaalisiin. Kommunitaristinen näkökulma pitää tärkeänä vain yhteisöjä, jopa romanttisen ideaalisesti. Verkostonäkökulma keskittyy samaten yhteisöihin, esimerkiksi elinkeinoelämässä ja naapurustoissa, mutta ottaa huomioon myös eri yhteisöiden väliset ja sisäiset suhteet. Institutionaalinen näkökulma keskittää huomionsa valtion ja (kansalais)yhteiskunnan väliseen suhteeseen. Oma näkökulmaansa Woolcock kutsuu

”Sosiaalinen pääoma samaistetaan esimerkiksi julkisen hallinnon asiakirjoissa ja ohjelmissa joskus virheellisesti inhimilliseen pääomaan, jolloin sosiaalinen pääoma on yksilön ominaisuus, jota hän voi kehittää omavastuisella toiminnallaan ja itsekurilla. Käsillä olevassa teoksessa sosiaalinen pääoma on sen sijaan nimenomaisesti yhteisöllinen ilmiö, kumppanuuteen, vuorovaikutukseen ja luottamukseen perustuva ominaisuus ja voimavara.”

synergistiseksi. Synergistisessä näkökulmassa yksityinen, julkinen ja yhteisöt muodostavat kokonaisuuden. Hänen mukaansa tälle näkökulmalle näyttää löytyvän eniten empiiristä tukea. Woolcock määrittelee sosiaalisen pääoman normeiksi ja sosiaalisiksi suhteiksi, jotka kiinnittyvät yhteiskunnan sosiaaliseen rakenteeseen ja jotka mahdollistavat näin ihmisten toimia tasa-vertaisesti haluttujen päämäärien saavuttamiseksi. Sosiaalisella pääomalla on useita ulottuvuuksia ja erilaiset yhdistelmät tuottavat erilaisia myönteisiä tai kielteisiä vaikutuksia. Julkisen vallan on toimittava sen suuntaisesti, että toiminnalla on myönteisiä ulkoisvaikutuksia.

Jouko Kajanoja kommentoi Woolcockin esitystä ja erityisesti siinä esitettyä määritelmää. Kajanojan mukaan on mahdollista kuvitella sosiaalisia normeja, joilla on myönteisiä vaikutuksia, mutta jotka eivät vaadi mitään tasavertaista toimintaa. Yksi tällainen on esimerkiksi työ vetelehtimisen sijaan. Niin ikään Woolcockin määritelmä on Kajanojan mukaan niin laaja, että se jättää sosiaalisen pääoman lähinnä vain sateenvarjotermiksi, jota ei tulla käyttämään empiirisissä tutkimuksissa.

Pekka Sutela esittää esimerkin siitä, miten sosiaalisen pääoman käsitettä voidaan käyttää maiden välisessä taloudellisessa vertailussa. Hän vertailee entisen Neuvostoliiton alueen maista Viroa ja Venäjää. Viron arveltiin jo kymmenen vuotta sitten olevan ensimmäisiä jäseniä EU:ssa sen itälaajentumisen myötä. Miksi Viro menestyy Venäjää paremmin, vaikka monissa suhteissa Viron taloudelliset ja muut lähtökohdat olivat jopa Venäjää huonommat.² Sillä on ollut Venäjään verrattuna vähäiset luonnonvarat, kielellinen kahtiajako ja vähäinen asukasmäärä. Viron muisto itsenäisyydestä ja markkinataloudesta sekä läheinen suhde Pohjoismaihin olivat sen sosiaalista pääomaa. Selitystä voidaan etsiä Sutelan mukaan valtion heikkoudesta. Heikko valtio on epäonnistumista olojen vakiinnuttamisessa. Yksi mahdollisuus tarkastella valtion heikkoutta tai vahvuutta on kiinnittää huomio valtion ja (kansalais)yhteiskunnan väliseen suhteeseen. Virolaisilla on ollut toisin kuin venäläisillä selkeä tavoite, mm. pyrkimys EU:hun ja Natoon. Tämä

ei tarkoita, että valtio olisi samalla tavalla vahva enää liittymisen jälkeen, mutta tavoitteella on kuitenkin ollut poliittisesti kiinteä ja ennustettavuutta lisäävää voimaa.

Aku Alasen ja Lea Pelkosen artikkeli on esimerkki sosiaalisen pääoman käyttämisestä tilastotieteellisessä tutkimuksessa. Kirjoittajat ovat mitanneet sosiaalista elämää kuvaavien muutujien avulla tuotannon kasvua Suomen lääneissä vuosien 1970-1995 välisenä aikana. Esimerkiksi osallistuminen vapaa-ajan toimintoihin sekä kunnalliset investoinnit sosiaaliseen pääomaan, kuten kirjastoihin, puistoihin ja vapaa-ajanviriksytykseen korreloivat jossakin määrin positiivisesti paikallisen tuotannon kasvun kanssa.

Timo Voipio tarkastelee köyhyyden vähentämisen strategioita. Eniten huomiota saavat kansainvälisten organisaatioiden strategiat. Keskeistä köyhyyden vähentämisessä on kiinnittää fyysisen ja luonnon pääomien sijaan tai rinnalla huomio inhimilliseen ja sosiaaliseen pääomaan. Vaikka köyhyyden vähentäminen on keskeinen tavoite, se ei välttämättä tähtää kovinkaan pitkälle. Toisin kuin luonnonvarat ja taloudellinen pääoma, sosiaalinen ja inhimillinen pääoma voivat kasaantua ilman, että rajat kasautumiselle tulevat vastaan.

Santiago Lorange-Garcia tarkastelee eräiden EU-ohjelmien panosta ja vaikutusta sosiaalisen pääoman luomiseksi. Ohjelmissa käytetään hänen mukaansa harvoin sosiaalisen pääoman termiä. Yleensä niissä esiintyy termi sosiaalinen koheesio. Alue- ja paikallistasolle suunnatuissa ohjelmissa käsite on kuitenkin implisiittisesti läsnä. Lorange-Garcian mukaan EU tukee erityisesti paikallisia yritysten ja kolmannen sektorin verkostoja tarkoituksenaan mobilisoida paikallisia resursseja uudentyypisen taloudellisen aktiivisuuden lisäämiseksi. Tässä aktiivisuudessa erityisesti kolmannen sektorin toimijoilla on keskeinen rooli. Niiden toimintaa tukemalla EU-ohjelmissa uskotaan voitavan luoda uutta pienimuotoista sosiaalista yrittäjyyttä ja vähentävän työttömyyttä. Tavoitteena on varsinkin yritysten ja kolmannen sektorin välinen kumppanuus.

Jussi Simpura kommentoi Lorange-Garcian esitystä. Simpuran mukaan EU:n pyrkimykset ovat poliittisia, eivät tieteellisiä. Hänen mukaansa sosiologisin termein kyse on interventioista siinä mielessä kuin toimintateoria asian esittää. Kyse on interventioista eri maiden olemassaoleviin rakenteisiin ja toimintamuotoihin. Simpura huomauttaa, että Suomessa valtiota ei pidetä kansalaisyhteiskunnan vihollisena, vaan kumppanina. Pohjoismaissa valtion idea on pitkälle samalla tavoin muodostettu kuin mitä EU:ssa ajatellaan paikallisista yrityksistä ja kolmannen sektorin toimijoista.

Reijo Väärälän mukaan suomalaisen hyvinvointivaltion historia on ymmärrettävä erilaisten sopimusten valossa. Sopimus tarkoittaa tiettyä tasapainotilaa tietyssä historiallisessa vaiheessa, esimerkiksi yksilön ja yhteisön vastuun välillä. Solidaarisuussopimuksella Väärälä viittaa tilanteeseen, jossa kansalaisella on turva mm. sairauden, vammaisuuden, vanhuuden, työttömyyden, köyhyyden ja lapsilla haavoittavien olosuhteiden varalta. Sopimus normaalista työsuhteesta viittaa puolestaan teollisuusyhteiskunnan aikana omaksuttuun yleisperiaatteeseen, jossa keskeistä on työ ja siitä maksettu palkka. Tämä merkitsee paitsi perustoimeentuloa myös elämäntapaa. Väärän sukupolvisopimus viittaa varsinkin lasten kasvatukseen, koulutusjärjestelmään sekä vanhuksista huolehtimiseen. Kuten muutkin sopimukset, tämäkin on tehnyt velvollisuudesta aiempaa sosiaalisemman kysymyksen. Esimerkiksi lapset eivät enää vastaa vanhemmistaan yksilöinä tai sukunsa jäseninä. Tällä

hetkellä perussopimukset ovat muuttumassa. Väärälä tarkastelee näiden sopimusten muuttumisen valossa eri politiikan lohkoja ja niiden yhteyttä hyvinvointipolitiikkaan sekä syrjäytymiseen.

Kaj Ilmosen kirjoitus valaisee sosiaalisen pääoman käsitteen suosion taustaa ja käsitteen ongelmia. Hän kytkee käsitteen yhteiskuntaa koskevien teorioiden kehittymiseen. Kansantalouden kasvua ei Ilmosen mukaan enää arvioida vain luonnonvarojen ja taloudellisten investointien perusteella. Keskeisiä ovat paitsi yksilöiden ammatilliset taidot myös työn sosiaaliset ulottuvuudet, esimerkiksi yritystasolla työn sosiaalinen organisointi. Sosiaalisen pääoman keskeinen elementti on luottamus (trust). Ilmosen mukaan sosiaalinen pääomaan kietoutuu kolme tekijää, joiden vuoksi käsitteestä on tullut niin suosittu.

Ensinnäkin, käsite esittää sosiaaliset verkostot ja organisoitumistavat formaalisti. Verkostot pysyvät koossa sen jäsenen keskinäisen luottamuksen avulla. Sosiaalista pääomaa ei toisin kuin taloudellista pääomaa voida erottaa toimijoista ja näiden välisistä suhteista. Toiseksi, jatkuva muutos tuottaa riskejä. Vaikka sosiaalinen maailma jakautuu mm. työn suhteen voittajiin ja häviäjiin, kuuluminen sosiaalisiin verkostoihin vähentää riskiä kuulua häviäjiin. Tässä suhteessa kyse on myös paradoksista: mitä enemmän tarvitaan luottamusta, sitä suurempia ovat riskit – ja mitä enemmän on riskejä, sitä enemmän tarvitaan luottamusta. Individualisoituminen, urbanisoituminen ja sosiaalinen differentioituminen ovat pakottaneet ihmiset vuorovaikutukseen tuntemattomien kanssa. Tuntemattomat ihmiset merkitsevät riskiä, jota hallitaan keskinäisen luottamuksen, mutta samalla siihen sisältyvän riskin avulla.

Jan-Erik Johanson esittelee tutkimusta, jossa tarkasteltiin toimijoiden mahdollisuutta kontrolliin ja informaatiohyötyihin kahden eri teorian valossa. Harvat sosiaaliset verkostot antavat enemmän kilpailuetua erityyppisen informaation muodossa kuin tiheät sosiaaliset verkostot, jotka puolestaan rohkaisevat yhteistyöhön. Johansonin näkemys perustuu Granovetterin teoriaan heikoista ja vahvoista siteistä. Vahvat siteet viittaavat jonkin sosiaalisen ryhmän jäsenyyteen, kuten sosiaaliluokkaan, ammattiasemaan, etnisyyteen, uskonnolliseen ryhmään jne. Heikot siteet ulottuvat laajemmalle ja ovat sosiaalisen integraation kannalta ratkaisevampia kuin vahvat sitoumukset.

Teoksen mukaan sosiaalinen pääoma on yksi pääoman laji, jonka merkitystä voi mitata taloudellisen tuotannon keskeisenä tai ainakin merkittävänä resurssilähteenä. Sosiaalisen pääoman operationalisoiminen ja empiirinen tutkimus on vasta alkutekijöissään. Tutkimuksen haaste on Kajanon ja Simpuran mukaan löytää oikeat menetelmät ja mittarit, joiden avulla voidaan selvittää miten sosiaalisen pääoman kehittymistä ja siten myös taloudellista kehitystä tuetaan parhaiten. Kajanon ja Simpuran mukaan sosiaalisen pääoman käsite indikoi siltojen luomista sosiologian ja taloustieteen välille, mutta, kuten Kaj Ilmonen teoksessa toteaa, sosiaalisesta pääomasta ajatellaan eri tavoin eivätkä nämä eri ajatustavat ja käytännöt helposti käänny diskurssista toiseen.

Viite

1. Robert D. Putnam, *The Strange Disappearance of Civic America*. www.prospect.org/print/v7/24/putnam-r.html